

УДК 37.013.73

Нелля Ничкало

ІДЕЯ СУСПІЛЬСТВА ЗНАНЬ І ПРАЦІ В НАУКОВИХ ПОШУКАХ

Як відомо з давніх-давен, „знання” і „праця” є ключовими, найголовнішими категоріями в життєдіяльності людини. Вони тісно взаємопов’язані, постійно взаємовпливають, взаєморозвиваються і набувають нової якості на різних історичних етапах.

Знання є особливою формою духовного засвоєння результатів пізнання, процесу відображення дійсності, що характеризується усвідомленням їх істинності. Знання виражаються у поняттях, судженнях, умовиводах, концепціях, теоріях. До головних соціальних функцій знання віднесено:

- перетворення їх на переконання, що спонукає до практичної дії в усіх сферах життєдіяльності людини;
- матеріалізація знань у процесі створення техніки, різних технічних пристроїв і технологічних процесів; їх активний вплив на розвиток нових галузей виробництва;
- як складова частина світогляду людини знання значною мірою впливають на її ставлення до дійсності, духовний розвиток, морально-етичні погляди і переконання, характер особистості;
- знання є одвічним і невичерпним джерелом формування нахилів та інтересів людини, фундаментом і необхідною умовою розвитку її здібностей та обдарувань [1, 2].

Звертаючись до категорії „праця”, наголосимо на її багатомірності, багатоаспектності, можна сказати, наскрізності в наукознавстві, в усіх науках на різних етапах розвитку людської цивілізації. Не можна знайти жодного енциклопедичного видання (в Україні, Польщі, Великій Британії, Німеччині, США та в інших державах), в яких би не аналізувалася ця категорія крізь призму різних галузей наукового знання та всіх можливих сфер життєдіяльності людини.

Визначення сутності праці є досить широким. Передусім її визначають як свідому діяльність людини, спрямовану на створення суспільно значущих матеріальних і духовних цінностей, необхідних для задоволення потреб особистості й суспільства. Праця – основна форма життєдіяльності як окремої людини, так і суспільства. Водночас вона є засобом самовираження та самоствердження особистості, реалізації її інтелектуального і творчого потенціалу, досвіду, почуття моральної гідності. До праці людину спонукають різні потреби, інтереси, нахили, почуття обов’язку, відповідальності, що виступають як мотиви.

Наголосимо, що праця передбачає наявність у людини певних знань, умінь і навичок, що постійно збагачуються і розвиваються. Процес праці органічно поєднує такі взаємопов’язані елементи:

- цілеспрямована трудова діяльність людини в різних соціально-економічних сферах;
- предмет праці людини;
- знаряддя праці;
- умови праці, її наукова організація;
- результат праці. Впливаючи з допомогою засобів праці на її предмет, людина змінює цей предмет відповідно до поставленої мети. Психологи наголошують

(В. В. Рибалка, В. В. Синявський), що, досягаючи мети, людина задовольняє найголовнішу зі своїх потреб, а усвідомлення мети пов'язане з мотивом праці.

За предметом праця може бути біономічною (жива природа); технономічною (техніка, нежива природа); соціономічною (людина, група людей); сігнономічною (знаки, тексти, цифри) і артономічною (художній образ, музика, скульптура).

За метою праця класифікується так: гностична (розпізнавати, розрізняти, оцінювати, перевіряти), перетворююча (обробляти, пересувати, організовувати) і дослідницька (придумувати, винаходити, конструювати).

За ознакою використання знарядь працю поділяють:

- на ручну;
- ручну з використанням машин;
- з використанням автоматів, автоматичних ліній, роботів;
- з використанням функціональних засобів (жест, міміка, інтонація тощо). За умовами праці дослідники виділяють такі її види:

- праця за умов, близьких до побутових;
- праця на відкритому повітрі;
- праця за незвичних умов (під водою, під землею);
- праця з підвищеною моральною відповідальністю за здоров'я та життя людей.

Спокон віку праця має суспільний та індивідуальний характер. Суспільний полягає у розподілі, координації, організації зусиль її учасників як у межах окремого колективу, так і в масштабі регіону, держави, міжнародного товариства. У зв'язку з цим особливу роль в організації праці відіграють засоби диференціації, координації, опосередкування розподілу продукту, суспільної оцінки внеску кожного учасника трудового процесу в досягнення спільного продукту. Добре відомо, що основною формою диференціації трудової діяльності є професійна структура (трудова об'єднання, колективи, групи).

В індивідуальному плані праця здійснюється конкретною людиною, особистістю і виявляється у свідомому ставленні індивіда до мотивів і стимулів праці, орієнтації працівника в усіх аспектах праці, в її предметі, а також у формуванні мети, плану, програми трудової діяльності; перетворенні вихідного матеріалу на бажаний продукт праці; задоволенні власних потреб через систему розподілу суспільного продукту та через суспільне й особисте утвердження процесу і результатів власної праці.

Загальновідомо, що в процесі досягнення результатів праці відбувається особистісне, професійне зростання людини. Ефективність цього процесу залежить від ступеня різнобічності, продуктивності, творчого характеру трудової діяльності людини в різних соціально-економічних сферах [1, с. 706 - 707].

Проблеми наукової організації праці широко висвітлювались у працях таких вчених, як Ф. Тейлор, Ф. Гільберт, І. Сеченов, В. Штерн, В. Бехтерев, Г. Мюнстенберг, О. Ліпман, О. Гастаєв, Е. Мейо, Ю. Котелова, К. Платонов, О. Леонтьєв, Б. Ломов, В. Зінченко, Т. Новацький, З. Вятровський, С. Качор, Я. Штумський, І. Вільш, Ф. Шльосек та ін.

Трудова діяльність є предметом міждисциплінарного вивчення, зокрема, філософією праці, соціологією праці, економікою праці, педагогікою праці, ергономікою, психологією праці, науковою організацією праці, фізіологією праці, медициною праці тощо.

В Україні активно діють наукові школи, які досліджують питання філософії і соціології праці (В. Андрущенко, В. Кремень, В. Казміренко, В. Сидоренко, І. Прокопенко та ін.); психології праці (Г. Костюк, Є. Мілерян, В. Моляко, Г. Гончарук, Б. Федоришин, П. Перепелиця, В. Синявський, Н. Побірченко та ін.); ергономіки й

наукової організації праці (В. Лоос, О. Чачко, Ю. Гільбух, Л. Карамушка, В. Панок та ін.); інженерної психології (О. Чачко, Ю. Трофімов); педагогіки праці (І. Зязюн, В. Мадзігон, Н. Ничкало, М. Боришевський, В. Радкевич та ін.) [1, с. 707 - 708].

У процесі праці здійснюються дії, які можуть бути елементами аналізу трудової діяльності. Дія – це відносно завершений елемент трудової діяльності, спрямований на досягнення визначеної, проміжної для діяльності в цілому і усвідомленої мети. Як одна із складових ланок у ланцюжку діяльності вона водночас є відносно самостійним процесом. Ознакою самостійності дії є її спрямованість на досягнення свідомо поставленої мети. Вона не має власного мотиву, а підпорядковується загальному мотиву праці. Трудові дії науковці класифікують так: за видом психічної діяльності (мнемічні, сенсорномоторні, перцептивні тощо) та за ступенем усвідомленості (вольові, імпульсивні та ін.). За метою дії поділяються на: а) орієнтувальні — визначають мету й умови діяльності, засоби і шляхи досягнення мети (теоретичні й практичні); б) виконавчі, що послідовно реалізують кінцеву мету праці; в) коригувальні (дії поправок, уточнень, змін та ін.); г) завершальні (пов'язані з перевіркою якості виконання всіх попередніх дій на завершальному етапі праці та їх результатами [1, с. 108].

В умовах сучасних процесів модернізації національної освітньо-виховної системи цінними є результати дослідження теми “Людиноцентризм як складова філософії освіти”. Президент НАПН України В. Кремень доводить, що важливим його результатом є:

- визначення складових та характеристика сутності концептуальних засад сучасної філософії освіти як багатофункціональної освітньо-виховної системи, провідною ознакою якої є єдність принципів інтелектуального і духовного розвитку особистості в поєднанні з ціннісними смислами освітнього процесу, які відповідають морально-духовним цінностям українського суспільства;

- актуалізація ідеї людиноцентризму як провідної детермінанти дитиноцентризму в освітньому просторі України, що має сприяти соціальному прогресу суспільства, його переходу від локально-стабільного до інтегрального рівня на основі трансформації освіти в напрямі формування у молоді нових системних знань, духовних вимірів та ціннісних мотивів. Дослідник-філософ обґрунтовує положення про те, що завдання національної системи освіти й виховання на сучасному етапі розвитку українського суспільства полягають у необхідності охарактеризувати буття людини в її особистісній унікальності шляхом актуалізації педагогічного впливу на неї з метою максимального розвитку її творчих можливостей [3, с. 10].

У контексті багатоаспектної проблеми суспільства знань і праці привернемо увагу до філософського бачення ідеалу людини в розвитку мудрості і знання. Як зазначає В.Г. Кремень, „Історія освіти є історією перетворення людини в особистість. Це зумовлено тим, що прогрес філософської думки невід’ємний від освітянського процесу. Їх поєднує прагнення надати розвитку людства розумності. Що має визначати людину, які достоїнства? Це стало головною проблемою вже у міркуваннях давньогрецьких мислителів, які є повчальними для нашого часу. Висновок, якого вони доходять, – *знання є головною характеристикою людини, підсумком пізнання, набуття ним інформації про світ*”. Знання дає людині право на істину. Якщо це право реалізується, то пізнавальний результат набуває статусу знання, якщо ні, то такий результат оголошується гадкою чи замінюється вірою. Від того, чим все-таки виявляється пізнавальний результат, залежить статус людини [4, с. 365].

Наголосимо на винятково важливому значенні положення щодо можливості перетворення знання в мудрість. В.Г. Кремень зазначає, що властивістю мудрої людини є не тільки поєднання „любові і правди”, володіння „великим розумом”, а й досягнення

вміння „досвіду і знання життя”. Але мудрість не може обійтися без знання. Тому виникає проблема: чи кожне знання веде до мудрості? Вирішення цієї проблеми має першорядне значення і для сучасного освітнього процесу, якому властива тенденція *раціональної універсалізації пізнавальної активності*.

Це актуалізує проблему особистості, котра прагне і сьогодні до мудрості як умови досягнення істини [4]. Ми поділяємо висновок вченого, що це помітно „актуалізує проблему особистості”, котра прагне і сьогодні до мудрості як умови досягнення істини [4, с. 366].

Чи завжди знання перетворюються в мудрість? Навколо цього питання завжди були дискусії. В умовах інформаційно-технологічного суспільства, коли нове знання народжується більш динамічно, ці дискусії не припиняються навпаки, вони стають більш гострими й потребують інноваційних підходів у пошуках істини. Ми знаємо дуже багатьох людей (і молоді, і дорослих), голови яких „напхані” знаннями. Але цих людей ніхто не називає мудрими. Чому? Їхні знання є хаотичними, вони не систематизовані, не осмислені, вони ніби на збереженні в коморі пам’яті. Відсутність системного осмислення знань, їх засвоєння призводить до невміння їх застосування на практиці й несформованості готовності розвивати їх далі з метою здобуття нового знання.

У дослідженні члена-кореспондента А.В. Толстоухова *“Соціально-психологічні виміри процесів модернізації українського суспільства”* обґрунтовано три основні напрями розвитку українського суспільства:

- ❖ виховання культурної особистості;
- ❖ становлення громадянського суспільства;
- ❖ усвідомлення єдності всього людства як передумова подолання глобальної кризи.

Розглянуто три виміри кризового існування України: криза історії (запізнілий рух до суверенітету в умовах глобалізації), криза політики (зневіра народних мас у діяльності політичних еліт) і криза перспективи (глобалізація та її роль у формуванні настанов і вимог щодо процесів національної модернізації). Вченими висунуто ідею про революційний, а не еволюційний характер викликів сучасної кризової ситуації у світі, яка потребує для свого вирішення справжньої екологічної революції, радикальної зміни світогляду людини, її способу життя [3].

Українські вчені розробляють теоретичні основи та методичні засоби соціально-психологічного супроводу трансформаційних процесів, пов’язаних з реформуванням українського суспільства і системи освіти. Досліджуючи тему, *“Соціально-психологічні засади становлення суб’єкта економічної соціалізації”* (керівник – доктор філософських наук В. В. Москаленко), науковці здійснили теоретико-методологічний аналіз процесу становлення особистості як суб’єкта економічної соціалізації. Створено концепцію становлення суб’єкта економічної соціалізації, виділено основні його складники, визначено систему економічних ціннісних репрезентацій особистості, які зумовлюються внутрішніми індивідуальними особливостями суб’єкта економічної соціалізації. З’ясовано, що суб’єкт економічної соціалізації є носієм соціально-психологічних відносин, якими він обмінюється з партнерами взаємодії. В результаті цього відбувається організація життєдіяльності як окремого індивіда, так і соціальної спільноти.

Доведено, що одним із джерел активності особистості в процесі економічної соціалізації є економічний інтерес. Його розглянуто як сукупність вибіркових, усвідомлювальних, суб’єктивно-оцінних мотивів економічної соціалізації. Розглянуто економічну суб’єктність в діапазоні „підприємливість – дауншифтинг”, де „дауншифтинг” означає відмову індивіда від економічної активності.

Психологічні та психофізіологічні особливості й закономірності різних етапів професійного становлення досліджують виконавці теми *“Психофізіологічне забезпечення становлення фахівця у професіях типу “людина – людина”* (керівник – доктор психологічних наук О. М. Кокун). Здійснено аналіз професійної спрямованості й компетентності за такими професійно важливими якостями і психофізіологічними властивостями. Визначено особливості розвитку мислення, уваги, пам'яті, творчих здібностей, комунікативної та конфліктної компетентності, професійної спрямованості та мотивації, саморегуляції, міокінетичного потенціалу, характерологічних, нейродинамічних, темпераментальних та емоційних властивостей на різних етапах професійного становлення фахівця в професіях типу „людина – людина”. Визначено значення кожного із цих складників для становлення фахівця, особливості й закономірності її розвитку, спільні та відмінні її риси для різних професій, взаємозв'язки кожного складника з іншими. Підкреслимо наукове значення конкретизації можливого змісту психофізіологічного забезпечення становлення фахівця.

Результатом дослідження академіка В.Г. Кременя „Людиноцентризм як складова філософії освіти” стало визначення освіти як багатомірної і багатофункціональної системи, побудованої на цивілізаційних засадах, як складника переходу від індустріального до науково-інформаційного суспільства. Цим дослідником-філософом обґрунтовано принципи інтелектуального і духовного розвитку особистості в поєднанні з цінностями освітнього процесу як важливими морально-духовними константами європейського й українського суспільства. Ідея людиноцентризму, зокрема дитиноцентризму, розглянута як провідний чинник соціального прогресу суспільства, як основа трансформаційних змін в освіті в напрямі до нових духовних вимірів, переходу від локально-стабільного до інтегрального рівня її розвитку [5, с. 11].

Дослідження „Освіта як передумова та чинник інноваційного розвитку українського суспільства”, яке здійснено В. О. Огнев'юком, дозволило виявити, що процеси розвитку освіти і формування інноваційної моделі українського суспільства в умовах конкурентного освітнього середовища взаємопов'язані і взаємозалежні. Виявлено й охарактеризовано основні чинники і закономірності сучасного етапу розвитку освіти в структурі глобалізаційних процесів та долучення вищих навчальних закладів України до Болонського процесу. Привернемо увагу до здійсненого обґрунтування концептуальних підходів до розробки нового напрямку у філософії освіти – „освітології”, побудованої з урахуванням тенденцій розвитку громадянського суспільства в державі.

Необхідність виходу вищої освіти України на якісно новий рівень, зміни в суспільно-політичному, науковому й культурному житті й, особливо наголосимо, – зміни у системі цінностей, нові явища в науці й культурі, вихід освіти за межі національних кордонів, її відставання від проблем суспільства й запитів особистості тощо – усе це відображає філософські, соціальні, політичні, демографічні, економічні, педагогічні, психологічні та інші аспекти освітнього процесу.

Зазначимо, що поняття „модернізація освітнього процесу”, яке сформувалося в певних історичних і соціокультурних умовах, наповнилося новим, відповідним цим умовам змістом. Сутнісну сторону модернізації становить її зв'язок з „цілеспрямованою зміною, що вносить в середовище впровадження нові стабільні елементи, які викликають перехід системи з одного стану в інший”. Новизна містить в собі той зміст, який передбачає можливість якісної зміни, а нововведення – забезпечує зміну в умовах конкретного об'єкта, що і складає предмет модернізації.

Сутність модернізаційного сприйняття полягає в достатньо чіткому визначенні адекватності тієї соціальної ситуації, в якій модернізаційні зміни дозволили соціальній системі розв'язувати суперечності так, щоб отримати імпульс розвитку та нову якість як результат ситуації, що склалася, відносно соціального суб'єкта модернізаційних змін. Порівняльний аналіз таких змін проводиться одночасно відносно соціальної ситуації як зовнішньої сторони складника процесу, що розглядається, та стану соціальної системи самого суб'єкта як внутрішньої сторони складника єдиного процесу модернізації. Основним критерієм модернізації виступає соціально-освітня цінність, що містить: міру ефективності освітнього й педагогічного процесів: професійний, педагогічний і соціальний ресурс перетворень, спрямований на забезпечення ефективності освітньо-виховного процесу.

У Національній академії педагогічних наук посилено увагу до дослідження тенденцій трансформації методичних засад підготовки фахівців магістерського рівня, наукових кадрів (аспірантів, докторантів) в університетах за дистанційною формою навчання:

- інтеграція інформаційно-комунікаційних технологій у навчальний і дослідницький процеси, що надає доступ до наукових і навчальних матеріалів відповідних навчальних дисциплін, які викладаються у межах програми підготовки;
- створення університетських і міжнародних електронних баз даних і бібліотек як підручників, посібників тощо, так й інваріантних елементів навчальних дисциплін, модулів;
- консультаційні й навчальні відео-, інтернет-конференції, форуми, чати;
- віртуальні дослідницькі лабораторії;
- співробітництво університетів у сфері розробки змісту навчання та досліджень, навчальних компонентів (лекцій, кейс-стаді, ділових ігор, тестових завдань тощо) у дистанційній освіті та створення на їх базі електронних баз даних бібліотек для використання в побудові методичних засад викладання;
- розвиток комп'ютерних програм та пошукових систем, що забезпечують розпізнавання зображень, реагують на голосові команди, зокрема створення віртуальних тренажерів, імітаторів тощо;
- розроблення пристроїв і програм, що забезпечують зберігання інформації, яку людина отримує протягом життя, з метою оптимізації засвоєння великих обсягів інформації та розвитку методик оцінювання якості освіти;
- підвищення якості освіти шляхом використання комплексу електронних засобів (зокрема, тестових систем, побудованих на принципах адаптивності) для оцінювання досягнень студента;
- розвиток методик викладання на основі змішаного підходу – поєднання традиційних і дистанційних форм навчання.

Список літератури: 1. *Енциклопедія освіти* / Акад. пед. наук України; головний ред. В.Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с. 2. *Гончаренко С.У.* Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. 3. *Звіт про роботу Академії педагогічних наук України за 2008 рік.* – К., 2009. 4. *Кремень В.Г.* Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору. – К.: Педагогічна думка, 2009. 5. *Звіт про роботу Національної Академії педагогічних наук України за 2009 рік.* – Київ, 2010. – С. 11.

Bibliography (transliterated): 1. *Encyklopedija osvity* / Akad. ped. nauk Ukraïny; golovnyj red. V.G. Kremen'. – K.: Jurinkom Inter, 2008. – 1040 s. 2. *Goncharenko S.U.* Ukraïns'kyj

pedagogicznyj slovnyk. – K.: Lybid', 1997. 3. Zvit pro robotu Akademii' pedagogichnyh nauk Ukrainy za 2008 rik. – K., 2009. 4. Kremen' V.G. Filosofija ljudnocentryzmu v strategijah osvitn'ogo prostoru. – K.: Pedagogichna dumka, 2009. 5. Zvit pro robotu Nacional'noi' Akademii' pedagogichnyh nauk Ukrainy za 2009 rik. – Kyi'v, 2010. – S. 11.

Н. Ничкало

ИДЕЯ ОБЩЕСТВА ЗНАНИЙ И ТРУДА В НАУЧНЫХ ПОИСКАХ

В статье рассматривается многоаспектная проблема общества знаний и труда. Акцентировано внимание на основных функциях знания и классификации труда. Освещен вопрос о соотношении понятий “знание” и “мудрость”. В ходе анализа современных психолого-педагогичних исследований обосновывается необходимость модернизации образовательного процесса. Подчеркивается необходимость исследования тенденций трансформации методических принципов подготовки специалистов и научных кадров.

N.Nichkalo

AN IDEA OF SOCIETY OF KNOWLEDGES AND LABOUR IS IN SCIENTIFIC SEARCHES

The multidimensional problem of society of knowledges and labour is examined in the article. Attention is accented on the basic functions of knowledge and job classification. A question about correlation of concepts «knowledge» and «wisdom» is lighted up. During the analysis of modern психолого-педагогичних researches the necessity of modernization of educational process is grounded. The necessity of research of tendencies of transformation of methodical principles of preparation of specialists and brain-powers is underlined.

Стаття надійшла до редакційної колегії 15.07.2010